

Sata vuotta protestanttista etiikkaa

■ Max Weberin teoksen *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki* ensimmäisen osan ilmestymisestä tuli tänä vuonna kuluneeksi sata vuotta. Esitys vaikutti ratkaisevasti viime vuosisadan historiantutkimuksen ja sosiologian tutkimuskentän hahmottumiseen. Kun monet ovat ilman tahallista liioittelun halua kohottaneet teoksen kaikkien aikojen kuuluisimmaksi yhteiskuntatieteelliseksi tutkielmaksi, on hyvä pysähtyä pohtimaan sen historiallista ja ajankohtaista merkitystä.

Eurooppalaisen sosiologian ja vertailevan uskontohistorian suurimman klassikon ajatuksia ymmärretään ikävä kyllä monesti väärin. Weberin alun perin luomat käsitteet, kuten karisma, byrokratia ja protestanttinen etiikka, ovat tulleet osaksi arkista kielenkäyttöä. Niihin voidaan viitata ilman tietoa alkuperäisestä esitysyhteydestä, usein enemmän tai vähemmän harhaanjohtavasti.

Väärinkäsitykset korostuvat protestanttisen etiikan käsitteen tulkinnoissa. Ilmaisuuksi esiintyy jokapäiväisessä puheessa tarkoittamassa ahkeraa mutta ilotonta asennoitumista työntekoon, työn ymmärtämistä itseisarvoiseksi pakertamiseksi, askeesiksi. Työtä on tehtävä, koska muuten voitaisiin sortua haaveilemaan ja etsimään synnillisen kevytmielisiä nautintoja. Vapaus, luovuus, leikki ja intohimo ovat erityisen pahoja syntejä.

Tällaisessa merkityksessä protestanttinen etiikka samastetaan Suomessa usein luterilaiseen työmoraaliin. Vaikka tietty totisuus ja askeettisuus onkin ominaista luterilaisel-

le perinteelle, käsitteitä kuitenkin käytetään tällöin aivan toisin kuin Weber, joka liitti protestanttiseen etiikkaan muitakin ulottuvuuksia. Niihin kuuluvat tehokkuus, tulosvastuu ja määrätietoinen voiton tavoittelu. Työssä kunnostautumisen ainoaksi mittariksi nousee tässä katsannossa rahallinen tuotto. Menestyvä yrittäjä ja liikemies ovat Weberin teoksessa protestanttisen etiikan sankarihahmoja.

Weber itse asiassa ajatteli, että yritteliäisyys, tehokkuus ja voiton tavoittelu olivat juuri niitä piirteitä, joita luterilaisesta aateperinteestä ja yhteiskuntamoraalista puuttui. Luterilaisuus ei edustanut hänen mielestään protestanttista etiikkaa. Tehokkuutta ja voiton maksimointia ihannoivan työetiikan tärkeimpiä kehittäjiä olivat Weberin mallissa sen sijaan 1600-luvun kalvinistit, varsinkin englantilaiset puritaanit. Sosiologi väitti, että teologinen oppi, joka tulkitsti taloudellisen menestyksen merkiksi Jumalan suosiosta, edisti ratkaisevasti kapitalistisen yhteiskunnan kehitystä.

Länsimaiden kehityshistorian ainutlaatuisuus

Weber kirjoitti *Protestanttisen etiikan ja kapitalismin hengen* pohtiakseen, miten uskonto vaikutti ihmisten käyttäytymiseen, mutta hänen tavoitteensa oli laajempi. Hän halusi ymmärtää länsimaiden kehityksen erityispiirteitä muihin, etenkin aasialaisiin yhteiskuntiin verrattuna. Tähän kysymykseen vastaaminen oli koko hänen elämäntyönsä johtotähti.

Euroopan menestyksen taustalla Weber näki rationalismin, joka ilmeni yhtä hyvin tieteessä ja taiteessa kuin hallinnossa ja talouselämässä. Koska uskonnolla oli tärkeä rooli taloudellisen rationalismin synnyssä, Weber alkoi tutkia kristillisten oppien ja talousetiikan suhdetta. Myöhemmin hän laajensi näkökulman maailmanuskontojen vertailuun.

Moderni länsimainen kapitalismi oli Weberin mukaan ainutlaatuinen ilmiö. Voittoa oli etsitty kaikkialla, missä siihen oli mahdollisuus, mutta vain länsimaissa voiton tavoittelun järjetön impulssi oli hillitty kurinalaiseksi toiminnaksi. Sitä luonnehtiakseen Weber piirsi kuvan kapitalistin ideaalituopista, jolla ei ollut tarkkaa historiallista vastinetta. Kapitalistin tulee olla laskelmoiva ja riskejä ottava, mutta myös maltillinen ja luotettava, askeettisesti työlleen omistautunut sekä periaatteistaan kiinni pitävä. Ihannekapitalisti ei tuhlaa eikä kerskaile rikkauksillaan vaan nolostuu ulkoisista tunnustuksista. Hän ei saa omaisuudestaan muuta nautintoa kuin tunteen siitä, että on tehnyt työnsä hyvin.

Weber kutsui kapitalistin askeettisuutta maailmansisäiseksi. Se poikkesi olennaisesti keskiajan luostariaskeettisuudesta, joka vetäytyi maailmasta ja tuomitsi itsetarkoitussellisen voitontavoittelun.

Ensimmäisen askeleen kohti maailmansisäisen askeesin ihannetta otti Martti Luther, joka puhui kutsumustyöstä. Jumalaa tuli hänen mukaansa palvella työskentelemällä tunnollisesti missä tahansa asemassa. Weber piti kuitenkin luterilaisuutta perinnesidonnaisena ja kohtaloon alistavana. Lisäksi luterilaiset ymmärsivät työn tarkoituksen samaan tapaan kuin Aristoteleen ja Tuomas Akvinolaisen ajatusten varaan rakentunut katolinen työetiikka. Työ ei ollut itsetarkoitus vaan väline tarpeiden tyydyttämiseksi ja hyvän elämän turvaamiseksi.

Pohjaton sisäinen yksinäisyys ja Jumalan merkit

Vasta kalvinismissa syntyi ajatus, että maailmansisäistä askeesia tuli toteuttaa voittoon tähtäävässä yritystoiminnassa. Taustalla oli erikoinen teologinen ajatuskuvio. Kaikki protestantit katsoivat, että ihminen voi pelastua vain Jumalan armosta, ei omien saavutustensa ansiosta. Jean Calvin poikkesi kuitenkin muista uskonpuhdistajista, sillä hän korosti lisäksi predestinaatiota eli kaiken ennalta määräytymisen ajatusta. Kalvinistien mukaan Jumala oli jo alussa jakanut ihmiset pelastettaviin ja kadotettuihin, eikä mikään voinut päätöstä muuttaa. Ihminen ei voinut tehdä mitään pelastuksen edistämiseksi, ei edes pyytää Jumalalta apua.

Weber väitti kalvinistista oppia pateettisen epäinhimilliseksi ja arveli sen johtavan pohjattoman sisäisen yksinäisyyden kokemukseen. Jumala oli käsittämätön ja kaukana poissa. Calvin itse ei tarjonnut ulospääsyä yksinäisyydestä, sillä vain salattu Jumala saattoi tietää, kuka pelastuu, kuka joutuu kadotukseen. 1600-luvun alussa seuraajat, etenkin Englannin puritaanit, sen sijaan tulkitsivat opin niin, että taloudellinen menestys oli merkki Jumalan valittuihin kuulumisesta.

Puritaanit korostivat, että kutsumustyön tavoite ei ollut itselle saatava hyöty ja nautinto vaan Jumalan kunnian julistaminen. Voiton maksimointi ilmaisi kurinalaista luonnetta ja Jumalalle otollista asennetta. Hurskas liikemies ei käyttänyt tuottoa omaksi vaan yrityksensä hyväksi – sikäli kuin voi tehdä sen omaa sieluaan ja toisia vahingoittamatta. Puritaaneja auttoi menestymään myös se, että he uskoivat Jumalan suopeuden edellyttävän tunnontarkkaa rehellisyyttä. Heihin luotettiin ja luottamuksen ilmapiiri levisi koko yhteiskuntaan. Puritaanisen kapitalismin hengestä seuraava yritteliäisyyden ja rehellisyyden yhdistelmä

antoi ainakin periaatteessa mahdollisuuden ihanteellisen yhteiskunnan rakentamiseen.

Weber ei tosin kiinnittänyt paljonkaan huomiota siihen, että vaikka puritaanit saattoivat olla rehellisiä myös ulkopuolisia kohtaan, kalvinistinen etiikka oli pohjimmiltaan etujoukkomoraalia: varsinaisesti sen velvoitteet rajoittuivat vain uskovien yhteisön sisäisiin suhteisiin. Siksi kalvinismin pohjalle on vaikeaa rakentaa ajatusta yleisinhimillisestä sosiaalisesta vastuusta.

Kuolleiden käsitysten haamut ja lattea utilitarismi

Weberin tarinan loppu ei ollut onnellinen. Sosiologi korosti sitä, että kapitalismi ei lopulta tarvinnut sen uskonnollisen etiikan tukea, joka oli edistänyt sen vakiintumista. Kuolleiden uskonnollisten käsitysten haamut kummittelivat hänen mukaansa modernissa maailmassa, mutta aito henki oli väistynyt lattean utilitarismin tieltä. Kapitalismin lyhyttä kulta-aikaa seurasi latistuminen. Yksiulotteinen hyötyajattelu korvasi uskonnolliset hyveet ja materialismi askeesin, kun kapitalismin huomattiin toimivan ilman teologisia perusteluja. Lopputulosta Weber halvensi koko sydämestään: kapitalismista oli tullut rautahäkki, jota hallitsivat hengettömät asiantuntijat ja sydämettömät nautiskelijat.

Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki herätti innostusta mutta myös vastaväitteitä. Kriitikoiden mukaan Weberin teesit olivat epätarkkoja ja harhaanjohtavia. Hänen teologisia tulkintojaan on moitittu yksipuolisiksi. Askeettisia kapitalisteja huomattiin olleen kauan ennen kalvinismia muun muassa sefardijuutalaisten keskuudessa. Toisaalta kaikki kapitalismin menestyjät eivät olleet askeetikkoja, eivätkä kalvinismin fanaattiset muodot tukeneet taloudellista kasvua. Monet tutkijat ovat väittäneet kapitalismin alkumuotojen viihtyneen parhaiten suvaitsevaisissa maissa, joissa kirkko ja

valtio oli erotettu toisistaan. Mikä uskontunnustus sattui olemaan, ei ehkä ollutkaan niin olennaista.

Weberin arviota luterilaisuudesta on perustellusti moitittu yksipuoliseksi. Väheksymiseen lienevät vaikuttaneet henkilökohtaiset ja poliittiset syyt. Weberin isä oli luterilainen, mutta hän itse oli mieltynyt äitinsä perheen reformoituun uskoon. Weber kuului Saksan liberaaleihin protestantteihin, jotka ihailivat kalvinismia mutta arvostelivat Preussin luterilaista kirkkoa. Oman ajan kokemuksesta nousevat ennakkoluulot vaikuttivat siihen, että Weber ei kiinnittänyt huomiota monilla luterilaisilla alueilla kuokoistaneisiin yritystoiminnan muotoihin. Tältäkin osin Weberin ennakkoluulot vaikuttavat edelleen. Kalvinistisen kapitalismin ihailijat eivät vielääkään halua myöntää, että myös luterilaisen perinteen mukaan rakennetut, hyvinvointia puutteenalaisille jakavat yhteiskunnat ovat pärjänneet jopa kilpailukykyvertailussa.

Osa kriitikoista käänsi ylösalaisin Weberin tulkinnan uskonnon ja talouseetoksen suhteesta. Weber oli lähtenyt liikkeelle kyseenalaistaakseen Marxin näkemyksiä, joiden mukaan taloudelliset tekijät olivat ensisijaisia aatteellisiin nähden, mutta *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki* ei saanut materialistisia yhteiskuntatutkijoita vakuuttuneiksi. Heidän mukaansa poliittiset ja yhteiskunnalliset tekijät loivat kapitalismin hengen ja vaikuttivat uskonpuhdistajien näkemyksiin, eikä päinvastoin.

Weber itse ehti myöhemmässä tuotannossaan ja *Protestanttisen etiikan* myöhemmissä laitoksissa vastata suurimpaan osaan kohtaamistaan vastaväitteistä. Hän ei juurikaan antanut näkemyksistään periksi. Sittemmin on kiistatta osoitettu, että Weberin teokseen sisältyy puutteita ja yksipuolisuuksia historiallisen sisällön osalta, mutta hänen metodiset ideansa elävät edelleen. Siksi historioitsijoiden, sosiologien ja teologien

keskustelu hänen perusajatuksistaan jatkuu yhä.

Uskonto ja moraal

Globalisaation aikakautena on hyvä pohtia Weberin pohjalta, miten uskonto vaikuttaa asenteisiin ja toimintaan. Arvot ja asenteet eivät näytä syntyvän järkipäisesti vaan usein uskonnollisen valaistumisen, weberiläisin käsittein lausuttuna karismaattisen auktoriteetin pohjalta. Elämisen arvoinen elämä edellyttää Weberin mukaan intohimoa ja henkeä, hyöty ja materia eivät riitä.

Yhdysvaltalainen uuskonservatiivifilosofi Francis Fukuyama on Weberin perintöä arvioidessaan ihmetellyt sosiologin sanoissa kaikuvaa haikeutta. Mihin aitoa henkeä tarvitaan? Eivätkö hengettömät asiantuntijat ja sydämettömät nautiskelijat tosiasiaa rakentaneet hyvinvointimme edellytykset? Karismaattinen auktoriteetti taas johti 1900-luvulla natsismin ja kommunismin kaltaisiin poliittis-teologisiin liikkeisiin. Niissä on ehkä ollut Weberin kaipaamaa intohimoista sitoutumista, mutta kohteina ovat järjettömät ja tuhoisat uskomukset.

Weberin teesien kannattaja voisi vastata Fukuyamalle Immanuel Kantin uskonnonfilosofian pohjalta. Kantin mukaan luonnollinen järki riittää käsittämään moraalin vaatimukset. Ruumiillisuutensa takia hetken nautintoihin taipuvainen ihminen ei kuitenkaan jaksa pitää velvoitteistaan kiinni, ellei hän uskoisi hyväntahtoiseen Luojaan moraalin takaajana. Moraalinen motivaatio tarvitsee siksi tuekseen uskonnollista uskoa. Pelkkä lattea hyötyajattelu puolestaan päättäisi ihmisen alhaiset vietit valloilleen.

Syvällistä viisautta kätkeytyy ajatukseen, että moraalinen motivaatio tarvitsee tuek-

seen jotakin, joka saa ihmisen noudattamaan moraaliksi, että hän hyväksyy sen velvoitteet itsessään arvokkaina, eikä vain siksi, että niiden noudattaminen on osoittautunut hyödylliseksi elämästrategiaksi. Jälkimmäisessä tapauksessa moraaliksi olisi vain väline minkä tahansa halujen toteuttamiseen. Sitä noudatettaisiin vain siksi, että siitä sattuu saamaan kiitosta ja palkkioita mutta sen rikkomisesta vastaavasti rangaistuksia. Epämoraalisesti olisi kiusaus toimia heti, jos kukaan ei huomaa.

Kyseenalainen on kuitenkin Weberin Kantilta omaksuma ajatus, että moraalisen motivaation vahvistajan täytyisi välttämättä olla uskonnollinen. Eettinen elämäntutkimus voi syntyä muultakin pohjalta. Toisaalta voidaan kysyä, johtaako uskonnollinen motivaatio välttämättä moraaliseen toimintaan, ainakaan jos moraalin velvoitteet ymmärretään yleisinhimilliseksi. Toisin kuin Kantin uskonnonfilosofiaan, Weberin karismaattisen auktoriteetin ajatukseen tällaista väitettä ei sisälly. Päinvastoin, kalvinistien ja puritaanien etiikka rajoittuu suljettuun etujoukkoon.

Mitä pitäisi tässä katsannossa ajatella Fukuyaman poliittisista liittolaisista, Yhdysvaltojen sydänmaiden uskonnollisesta oikeistosta? Onko weberiläinen utopia juuri sitä, mitä Yhdysvaltojen raamattuvyöhykkeellä on toteutumassa. Karismaattinen auktoriteetti, etujoukon teologia ja lopun ajan odotus ovat kuitenkin monien mielestä pelottava yhdistelmä. Jääkö latteen utilitarismin ja karismaattisen fundamentalismin väliin vaihtoehtoja?

Juha Sibvola